

1399/05/16

تحلیل حدیثی درباره ولایت در بیانات رهبرانقلاب؛

ولایت؛ برترین حکم الهی

✦ حضرت آیت الله خامنه‌ای در سخنرانی تلویزیونی به مناسبت عید قربان (۱۳۹۹/۰۵/۱۰) به دهی دوم ذی‌حجه، دهی ولایت، اشاره کردند و روایتی از امام باقر(علیه‌السلام) قرائت کردند با این مضمون که **در اسلام به هیچ چیزی مانند ولایت تأکید نشده است**. بخش فقه و معارف پایگاه اطلاع‌رسانی **KHAMENEI.IR** در این یادداشت به **بررسی مفهوم این حدیث براساس اندیشه امام خمینی و رهبرانقلاب** می‌پردازد.

✦ یکی از احادیث مشهور درباره ولایت، حدیثی است که از امام محمد باقر(علیه‌السلام) نقل شده و بیانگر اصول دین در پنج مورد (نماز، روزه، حج، زکات و ولایت) و برتری ولایت بر سایر ارکان است. در این مقاله ضمن برشمردن معنای لغوی و اصطلاحی ولایت(در سه معنا) به منبع و اعتبار حدیث اشارتی خواهد رفت و در ادامه، نظر حضرت امام خمینی(رحمه‌الله) درباره این حدیث که در روز عید غدیر خوانده و توضیح داده‌اند آمده و به نظر حضرت آیت الله خامنه‌ای هم اشاره‌ای خواهد شد. هدف اصلی این مقاله پاسخ به این سؤال مهم است که از معنای سه‌گانه اصطلاحی ولایت، حدیث مذکور به کدام یک از معانی ارجاع داده میشود. به عبارت دیگر بیانگر کدام معنا از معنای سه‌گانه ولایت است؟ یا جمع همه آنها را مدنظر قرار داده است؟!

معنای لغوی و اصطلاحی ولایت

بیشتر لغت‌شناسان ولایت را به معنای سرپرستی یا دوستی دانسته‌اند. (رک: ابن منظور، ۱۴۱۶: ۱۵/۴۰۶)(طریحی: ۱۳۷۵، ۱/۴۵۵) به عقیده برخی «سرپرستی» به معنایی است که سیاق برخی از آیات قرآن کریم به آن اشاره دارد. (طباطبایی، ۱۳۶۲، ۱۶۱۶) شهید مطهری هم در باره معنی لغوی می‌افزاید: این واژه از پر استعمال‌ترین واژه‌های قرآن کریم است که به صورتهای مختلفی به کار رفته است. معنای اصلی آن قرار گرفتن چیزی در کنار چیزی است که هیچ فاصله‌ای بین آنها نباشد، طبعاً این کلمه در مورد قرب و نزدیکی به کار رفته است... و باز به همین مناسبت در مورد دوستی، یاری، تصدی امر، تسلط و معنای دیگر از این قبیل استعمال شده است. (مطهری، ۱۳۶۹، ص ۱۴).

اما سه معنای اصطلاحی برای ولایت میتوان برشمرد: معنای اول تفسیر قرآن و احکام، بیان حلال و حرام، حل مشکلات فقهی و دینی، آموزش مناسک به مردم، پاسخگویی به شبهات، و در یک کلام مرجعیت و حجیت دینی است. معنای دوم ولایت، به معنای سرپرستی اجتماعی و سیاسی، حق الزام و دستور (obligation) حکومت، ریاست بر امور مسلمین، قضاوت، اعلام جنگ و صلح، وضع و اخذ مالیات، انعقاد رابطه و پیمان‌نامه بین مسلمین و سایر دول و در یک کلام شئون حکومتی و سیاسی است. معنای اصطلاحی سوم ولایت نیز عبارت است از ولایت معنوی و عرفانی به تربیت روحی و سیرو سلوک مؤمنان، خلافت کبری یا مظهر اسماء و صفات الهی. این مقام همان واسطه‌ی فیض است و در ادبیات عارفان با عباراتی مثل انسان کامل و ... از آن یاد میشود. (مطیع، ۱۳۹۵، ۱۵۴)

حال سؤال اصلی که این یادداشت به دنبال پاسخ آن است، این است که معنای ولایت با این همه خواص در حدیث مذکور از امام باقر(علیه‌السلام) به کدام یک از معنای اصطلاحی فوق اطلاق می‌شود؟ در اینجا لازم است ابتدا سندیت حدیث را بررسی کنیم و سپس نظر بزرگان را درباره دلالت آن بیاوریم.

منبع و اعتبار حدیث

این روایت از طریق شیعه و سنی نقل شده و به صحت آن بیشتر بزرگان اعتماد دارند. امام باقر(علیه‌السلام): «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ عَلَى الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْوَلَايَةِ» اسلام بر پنج چیز استوار و بنا شده است: نماز، زکات، روزه، حج و ولایت» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ۲ج، ص ۱۸ ح ۱، ۳ و ۵) در روایتی ولایت رکن اول ذکر شده است. (کلینی، همان، ص ۲۱، ح ۷) در بعضی از روایات شیعی «بُنِيَ الْإِسْلَامُ»، افزوده‌هایی در تأکید بر ولایت آمده است؛ از جمله: «... وَ لَمْ يَنَادَ بِشَيْءٍ كَمَا تُودَى بِالْوَلَايَةِ فَأَخَذَ النَّاسُ بِأَرْبَعٍ وَ تَرَكَوا هَذِهِ يَعْنِي الْوَلَايَةَ؛ آنگونه که به ولایت ندا شده، به چیزی ندا داده نشده است. اما مردم به چهار رکن اخذ کردند ولی این ولایت را رها کردند. (کلینی، همان، ح ۱ و ۳)

«قَالَ زُرَّارَةُ فَقُلْتُ وَ أَيُّ شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ أَفْضَلُ فَقَالَ الْوَلَايَةُ أَفْضَلُ لِأَنَّهَا مِفْتَاحُهَا وَ الْوَالِي هُوَ الدَّلِيلُ عَلَيْهِنَ» زراره گوید گفتم کدام یک از ارکان پنج‌گانه افضل و برتر است؟ فرمود ولایت، چون ولایت کلید آنها است و والی راهنمای آنهاست. (کلینی، همان، ح ۵) «وَ لَمْ يَنَادَ بِشَيْءٍ مَا تُودَى بِالْوَلَايَةِ يَوْمَ الْغَدِيرِ» (کلینی، همان، ح ۸) در برخی روایات «بنی الاسلام»، به ولایت امام علی و ائمه (علیهم‌السلام) تصریح شده و «ولایت امیر المؤمنین و الأئمة من ولده» آمده است. (صدوق، ۱۳۷۶، ص ۲۶۸، ح ۱۴)

در برخی از روایات ترتیب ارکان پنج‌گانه به لحاظ اهمیت این‌گونه بیان شده است: ولایت برترین رکن است؛ چون ولایت کلید سایر ارکان است. بعد از ولایت، نماز برتر از بقیه است؛ زیرا عمود دین است. سپس زکات به جهت همراه بودن نماز در آیات قرآن و نیز به سبب اینکه گناهان را از زمین می‌برد، برتر از دو رکن دیگر است. حج و روزه در مرتبه‌های بعدی قرار دارند. (کلینی، همان، ح ۵)

❖ روایان حدیث

روایات بنی‌الاسلام از روایانی چون ابو حمزه ثمالی: (صدوق، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۲۷۸، ح ۲۱) فضیل بن یسار (کلینی، همان، ح ۳) زراره بن اعین (کلینی، همان، ح ۶) و عبدالله بن عجلان از امام باقر (علیه‌السلام) (همان، ح ۷) و عیسی بن السری (همان، ص ۱۹ و ۲۱، ح ۶ و ۹) و مفضل بن عمر از امام صادق (علیه‌السلام) (صدوق، ۱۳۷۶، ص ۲۶۸) و عبدالله بن عمر (بخاری، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۱) (مسلم، بی تا، ج ۱، ص ۴۵) از پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله) نقل شده است.

❖ اعتبار حدیث

علامه مجلسی سند برخی از روایات بنی‌الاسلام مانند روایت عیسی بن سری، زراره و فضیل بن یسار را صحیح دانسته است. (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷ ص ۱۰۰) در میان علمای اهل سنت، روایت عبدالله بن عمر افزون بر اینکه در صحیح بخاری (بخاری، همان، ح ۸ و ج ۶ ص ۲۶) و صحیح مسلم (مسلم، همان) آمده است، برخی مانند ترمذی و نسایی به صحت آن تصریح کرده‌اند. (ترمذی، ۱۳۹۵، ج ۵، ص ۵) (نسایی، ۱۴۰۶، ج ۷، ص ۱۰۷)

❖ نظر امام خمینی؛ ولایت یعنی حکومت سیاسی

امام خمینی (ره) در سخنرانی خود در روز عید غدیر در شرح این حدیث می‌فرماید: «اینکه در روایات هست که بنی‌الاسلام علی‌خمس این ولایت کلی امامت نیست، حکومت است... حکومت که دعا خواندن نیست، حکومت که نماز نیست، حکومت روزه نیست، حکومت عدل، اسباب این میشود که اینها اقامه بشود. آن که میگوید دین از سیاست جداست، تکذیب خدا را کرده است. تکذیب رسول خدا را کرده است، تکذیب ائمه هدی را کرده است... غدیر آمده است که بفهماند که سیاست به همه مربوط است. در هر عصری باید حکومتی باشد با سیاست، منتها سیاست عادلانه که بتواند به واسطه آن سیاست اقامه صلوه کند. اقامه صوم کند، اقامه حج کند، اقامه همه معارف را بکند... بنابراین، این‌طور نیست که ما خیال کنیم که ولایتی که در اینجا میگویند، آن امامت است و امامت هم در عرض فروع دین است، نخیر؛ این ولایت عبارت از حکومت است، حکومت مجری اینهاست، در عرض هم به آن معنا نیست. مجری این مسائل دیگر است.» (صحیفه امام؛ ۱۳۹۰، ج ۲۰، ۱۱۶)

پس به نظر امام خمینی (رحمه‌الله) معنای ولایت در این حدیث ناظر به معنای دوم مطرح شده در این یادداشت است یعنی رهبری سیاسی و اجتماعی که نافی سکولاریسم است. اینکه بعضی یا اکثر ائمه هنوز نتوانسته‌اند چنین وظیفه‌ای را عمل کنند، نافی معنای آن نیست.

❖ نظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای؛ ولایت ضامن همه احکام الهی

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در آغاز سخنان در روز عید قربان (۱۳۹۹/۵/۱۰) به این حدیث اشاره کردند و فرمودند: «در روایت هست که «ما نودی اَحَدٌ یَشِئُ مِثْلُ ما نودی یَوْلایة»؛ از همه‌ی احکام الهی، این ولایت جایگاه برتری دارد، چون تأمین‌کننده و تضمین‌کننده‌ی همه‌ی احکام الهی است که خب ماجرای غدیر و آن داستان بسیار مهم [بیانگر آن است].»

ایشان در شرح حدیث دیگری از امام باقر (علیه‌السلام) با همین مضمون می‌فرمایند: «لَوْ أَنَّ رَجُلًا قَامَ لَيْلَةً وَ صَامَ نَهَارَةً وَ تَصَدَّقَ بِجَمِيعِ مَالِهِ وَ حَجَّ ... [کلینی، همان، ح ۵] اگر کسی تمام عمر را روزه بگیرد، نه فقط ماه رمضان را، تمام شب‌ها را تا به صبح بیدار بماند، تمام اموالش را در راه خدا بدهد، اما با ولی خدا ولایت نداشته باشد یا ولایت ولی خدا را نداشته باشد، این چنین آدمی، همه‌ی آنچه که انجام داده است، بیهوده و بی‌ثمر و خنثی است.» (خامنه‌ای، ۱۳۹۷، ۴۰۸)

❖ بحث و نتیجه‌گیری

در سیر تاریخ اسلام بیشترین برداشت از احادیث ولایت، از طرف متکلمان شده که آنها معنای ولایت را در این حدیث و احادیث مشابه بیشتر به معنای اول یعنی مرجعیت دینی و تفسیر قرآن و احکام تعبیر کرده‌اند، و از طرفی گاهی عرفا و اهل باطن معنایی باطنی و تأویلی از آن لحاظ کرده‌اند و عبارت «ولی» را به مثابه‌ی خلیفه‌ی الله و انسان کامل و ... برداشت کرده‌اند و سعی در عبور از آن ظاهر کلامی به این باطن عرفانی داشته‌اند.

اما واقعیت این است که عبارت ولایت در حدیث شریف هیچ محدودیتی ندارد و واجد هر سه معنای پیش گفته از ولایت است. اولاً منظور از آن درباره‌ی تفسیر قرآن و احکام و بیانگر حلال و حرام فقهی و دفاع در مقابل شبهات و ... است، ثانیاً ناظر به مسائل سیاسی،

اجتماعی و حکومتی است چه آنکه برای اجرای بهتر و کامل‌تر احکام فقهی اسلام ناچار به برپایی حکومت دینی و حفظ و تقویت آن است (همان‌طور که امام خمینی اشاره کرده‌اند) و از همین رو اسلام ذاتاً سکولار نیست و با سکولاریسم غیرقابل جمع است. ثالثاً با حفظ معانی اول و دوم، به معنای ولایت معنوی و عرفانی و ارشاد سالکان و طی طریق و مقام خلیفه الهی انسان کامل و در یک کلمه واسطه فیض هم هست، یعنی وجه جامع همه معانی بوده و تخصیص و حصر به یکی از آنها مخالف اطلاق و جامعیت حدیث معصوم است.

در بعضی احادیث، قلعه‌ی رفیع اسلام، کلید و درب همه‌ی چیزها و مایه رضایت خدای رحمان را اطاعت از امام بعد از شناخت او دانسته‌اند. (کلینی، همان، ح ۵) این ولایت با معنای جامع سه‌گانه است که کلید قبول و رد همه اعمال بوده. با شناخت آن، اقرار به آن، دوست داشتن آن و عمل بر طبق آن، به ارکان دیگر اسلام نیز عمل خواهد شد (مثلت معرفت، محبت، اطاعت از ولایت).

منابع:

- طباطبایی، سید محمد حسین، ۱۳۶۲، المیزان، قم، بنیاد علمی و فکری علامه طباطبایی.
- طریحی، فخر الدین، ۱۳۷۵، مجمع البحرین، تهران، کتاب فروشی منتظری.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، امین محمد عبدالوهاب، ۱۳۹۶، لسان العرب، بیروت، دارالاحیاء العربی.
- بخاری، محمد بن اسماعیل، ۱۴۲۲ ق، صحیح بخاری، تحقیق محمد زهیر بن ناصر الناصر، دار طوق النجاة، چاپ اول.
- ترمذی، محمد بن عیسی، ۱۳۹۵، ق - ۱۹۷۵ م، سنن ترمذی، تحقیق احمد محمد شاکر و محمد فواد عبدالباقی و ابراهیم عطوه، مصر، مصطفی البابی الحلبی، چاپ دوم.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه، ۱۳۷۶ ش، امالی، تهران، کتابچی، چاپ ششم.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه، ۱۳۶۲ ش، خصال، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، چاپ اول، کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۴۰۷ ق، الکافی، تحقیق علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۴۰۴ ق، مراه العقول فی شرح آل الرسول (ع) تحقیق و تصحیح سیدهاشم رسولی محلاتی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم.
- مسلم، مسلم بن حجاج نیشابوری، بی تا، صحیح مسلم، تحقیق محمد فواد عبدالباقی، بیروت، داراحیاء التراث العربی.
- نسائی، احمد بن شعیب، ۱۴۰۶ ق، سنن نسائی، تحقیق عبدالفتاح ابوغده، حلب، مکتب المطبوعات الاسلامیه، چاپ دوم.
- مطهری، مرتضی، ۱۳۶۹، ولاءها و ولایتها، تهران: انتشارات صدرا، چاپ پانزدهم.
- مطیع، حسین، ۱۳۹۵، اندیشه اسلامی ۲ با رویکرد نیاز محور اصفهان: انتشارات حدیث عشق
- خمینی، روح اله (امام) ۱۳۹۰، صحیفه امام، ج ۲۰، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی ره.
- حسینی خامنه‌ای، استاد سیدعلی، ۱۳۹۷، طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن، چاپ ششم قم: موسسه فرهنگی ایمان جهادی.

پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی سیدعلی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) - مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی